

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 910

RİVAYET ASRINDA İLLET
-Bezzâr Örneği-
Dr. Ömer Faruk AKPINAR

ISBN: 978-625-7205-96-2

1. Baskı, Aralık 2020, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 02.09.2020
tarih ve 147 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

Bu eserin ilmî / edebî redaksiyonu İLK SAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 48058

BASKI: **TDV**
YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASIMEVİ | PRINTING HOUSE

Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde No. 11
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

RİVAYET ASRINDA İLLET

-BEZZÂR ÖRNEĞİ-

Ömer Faruk AKPINAR

ÖZGEÇMİŞ

Ömer Faruk AKPINAR, 1988 yılında Meram-Konya'da doğdu. 2004 yılında Sivas Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Mart 2007'de Konya-Hüyük Burunsuz Kasabası Merkez Cami İmam Hatibi olarak memuriyete başladı. 2008'de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Bölümünü bitirdi. Aynı sene Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. Ekim 2008'de D.İ.B. Selçuk Eğitim Merkezi İhtisas kursuna başladı. Temmuz 2009'de Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Ana Bilim Dalı'nda araştırma görevlisi oldu. Temmuz 2010'da Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geçti. Haziran 2011'de Hz. Osman'ın Hadis Rivayetindeki Yeri adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Ağustos 2011'de Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne ÖYP kadrosunda araştırma görevlisi olarak atandı. Halen aynı fakültede araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki kız babası olan Akpınar, Arapça ve İngilizce bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

■

İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	XI
ÖN SÖZ	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVAYET ASRINDA İLLET KAVRAMI VE İLEL LİTERATÜRÜ

A. RİVAYET ASRI.....	15
B. RİVAYET ASRINDA İLLET.....	16
1. “İllet” Kelimesinin Kullanımı	17
2. İleti İfade Etmek İçin Kullanılan Bazı Kelimeler	46
a. Vehm / Vehem.....	46
b. Hata.....	49
c. Ğalat.....	51
d. Lem yazbut	54
e. Tashîf.....	55
f. İhtilât	57
g. Telkîn.....	59
h. Sülûku'l-câdde	61
i. Teferrüd ve Ğarâbet.....	63
j. Muhâlefet	64
k. Vakf ve Ref'	66
l. İrsâl, Vasl ve İsnâd	67
m. İskât ve Taksîr.....	71
n. Tedlîs.....	73

o. İdrâc.....	74
ö. İdhâl.....	78
p. Ziyâde.....	81
r. İhtisâr	83
s. Cem'	84
ş. İztırâb	86
t. Nesh.....	89
u. Ğayr-i mahfuz	90
ü. Nekâret	92
v. Bâtıl	95
y. Lâ asle leh / Lâ yesihhu hâzâ / Ğayru sâbit.....	98
C. İLEL LİTERATÜRÜ.....	100

İKİNCİ BÖLÜM

İLLET TESPİTİNİN DAYANAKLARI

A. YETKİNLİK.....	121
1. Adalet	124
2. Zabt	126
a. Zekâ ve Yatkinlik	127
i. Hafıza Gücü.....	129
ii. İdrak Kabiliyeti	131
b. Bilgi ve Tecrübe.....	137
i. Hadis Bilgisi.....	137
ii. Ricâl Bilgisi.....	141
iii. Kitap Bilgisi	142
iv. İlim Talebi.....	143
c. Dikkat ve Uyanıklık.....	145
d. Ehli ile Müzakere Etmek.....	148
B. BİRİKİM	151
1. Râvî Bilgisi	152
a. Kimlik Bilgisi.....	153
b. Semâ' Bilgisi.....	158
i. Râvînin Açıklaması	159
ii. Ders Arkadaşının veya Akranının Bildirmesi	163
iii. Tarih Bilgisi	166
iv. Edâ Sîgaları.....	171
v. Semâ' ile Alakalı Naklî Bilgiler	178

vi. Semâ'/Tabaka Kayıtları.....	184
vii. Diğer Karineler	185
c. Cerh ve Tâdil Bilgisi.....	189
i. Râvîlerin Güvenilirlik Derecelerinin Bilinmesi.....	190
1. Râvînin Açıklaması	191
2. Râvînin Rivayetlerinin Bilinmesi	191
ii. Râvînin Zayıflığının Bilinmesi.....	193
iii. Nisbî Cerh ve Tâdil Bilinmesi.....	196
iv. Mecrûh Râvînin Sağlam Rivayetlerinin Bilinmesi.....	207
d. Hadis Merkezleri Bilgisi.....	208
e. Râvînin Tanınmaması	210
2. Rivayet Bilgisi	214
a. Belli Râvîlerin Hadisinde İhtisas Bilgisi.....	215
b. Rivayetin Belli Bir Râvi Yoluyla Bilinmesi.....	220
c. Belirli İsnadla Belirli Hadislerin Bilinmesi.....	224
d. Râvîlerin Hadis Sayısının Bilinmesi	226
e. Tahammül ve Eda Şeklinin Bilinmesi	229
f. Râvînin Hatasına İlişkin İtirafının Bilinmesi	233
g. Sabit Olmayan İsnadların Bilinmesi.....	235
h. Rivayet Bilinmemesi	237
C. DEĞERLENDİRME	240
1. Hadisin Kaynağının Araştırılması	240
a. Şifâhî Kaynak.....	241
b. Yazılı Kaynak.....	245
2. Hadisin Tariklerinin Karşılaştırılması.....	254
a. Muhâlefet Tespiti	255
i. Sikaların Hadisine Muhalif Rivayet	257
ii. Râvînin Kendi Hadisine Muhalif Rivayeti	266
iii. Râvînin Kendi Ameline veya Fetvasına Muhalif Rivayeti... ..	276
iv. Tarihî Verilere Muhalif Rivayet	282
v. Diğer Hadislere Muhalefet	284
b. Teferrüd Tespiti.....	291
i. Başka Tarihi Bulunmayan Fert Hadis (el-Ferdü'l-Mutlak).....	297
ii. Belli Bir Hususta Rivayette Tek Kalınması (el-Ferdü'n-Nisbi)	301
1. Sikalardan Birinin Bir Hususta Teferrüd Etmesi.....	301

2. Meşhur Bir İmamdan Rivayette Tek Kalınması.....	307
3. Belirli Bölge Halkının Teferrüdü.....	310
iii. Umûmu'l-Belvâ Bir Meselenin Rivayetinde Tek Kalınması.....	314
iv. Bir Râviden Sadece Bir Hadisin Bilinmesi	317
D. DİĞER İLLET TESPİT YÖNTEMLERİ.....	319

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEZZÂR'IN HAYATI, HADİSÇİLİĞİ VE TA'LÎL METODU

A. HAYATI	325
1. Doğumu ve Ailesi.....	325
2. Eğitim Hayatı	326
3. Vefatı ve Şahsiyeti.....	328
4. İlim Çevresi.....	329
a. Hocaları.....	329
i. Muhammed b. el-Müsennâ, Ebû Mûsâ el-Basrî ez-Zamân (ö. 252/866)	335
ii. Amr b. Alî, Ebû Hafs el-Basrî el-Fellâs (ö. 249/864)	336
iii. Muhammed b. Ma'mer, Ebû Abdillâh el-Basrî el-Kaysî el-Bahrânî (ö. 250/864)	336
iv. Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân, Ebû Ya'kûb el-Kûfî er-Râzî (ö. 253/867)	337
v. Muhammed b. Beşşâr, Ebû Bekir el-Basrî el-Bündâr (ö. 252/866)	337
b. Talebeleri.....	338
i. Muhammed b. Eyyûb b. Habîb b. Yahyâ er-Rakkî es-Samût (ö. 341/952)	338
ii. İbn Kâni' (ö. 351/962)	339
iii. Taberânî (ö. 360/971)	339
iv. Ebuş-Şeyh (ö. 369/979)	340
v. İbn Adî (ö. 365/976)	340
5. Eserleri	344
6. Müsned'i.....	347
B. HADİSÇİLİĞİ.....	353
1. Hadis Rivayetindeki Yeri.....	353
2. Farklı Hadis Tahammül Yollarını Kullanması.....	356
3. Hadise Yer Verme Nedenini Açıklaması.....	357

a.	Hadisin Hükmen Merfû' Olması.....	358
b.	Hadisin Sahih İsnadlı Olması.....	358
c.	Hadisin Râvîsinin Daha Meşhur ve Öncelikli Olması.....	359
d.	Hadisin Rivayetinin Tam Olması.....	360
e.	Hadisin Ziyade İhtiva Etmesi.....	361
f.	Mevkûf ve Maktû' Haberleri Ayırt Etme Arzusu.....	362
g.	Rivayetin Farklı Tarikine İşaret Etme İsteği.....	362
h.	Hadisin Başka Bir Tarikinin Bulunmaması.....	362
i.	Hadisin Belli Bir Hususta Teferrüdüne Dikkat Çekme İsteği... 363	
j.	Muhâlefet Durumunu Açıklama İsteği.....	364
k.	Hadisin İletini Açıklama İsteği.....	364
4.	Hadislerin Sıhhat Durumuna Yer Vermesi.....	365
5.	Önceki Muhaddislerin Değerlendirmelerini Nakletmesi.....	367
6.	Farklı Tarikler Arasında Tercih Yapması.....	367
7.	Bilinmeyen Kelimeleri Açıklaması.....	368
8.	Hadisi Açıklaması.....	369
9.	Hadislerden Fıkhî Hükümler Çıkarması.....	369
10.	Metin Tenkidi Yapması.....	370
11.	Sahâbe Bilgisine Yer Vermesi.....	371
12.	Ricale Dair Değerlendirmelerde Bulunması.....	372
13.	Hadis Usûlüne Dair Görüşleri.....	376
C.	TA'LÎL METODU.....	377
1.	Râvî Bilgisi.....	377
a.	Kimlik Bilgisi.....	377
b.	Semâ' Bilgisi.....	378
i.	Tarihî Verilerden Hareketle Semâ' Bilgisi.....	380
ii.	Semâya Dair Naklî Bilgiler.....	380
iii.	Muhalefet ve Teferrüdden Hareketle Semâ' Tespiti.....	381
c.	Cerh ve Tâdîl Bilgisi.....	382
i.	Sika Râvîlerin Derecelerini Bilmesi.....	382
ii.	Râvînin Zayıflığını Bilmesi.....	383
iii.	Nisbî Cerh Bilgisi.....	384
iv.	Siyâsî ve Mezhebî Eğilimini Bilmesi.....	385
d.	Râvîyi Bilememesi.....	386
2.	Rivayet Bilgisi.....	387
a.	Rivayeti Belli Bir Yolla Bilmesi.....	387
b.	Belirli İsnadla Belirli Hadisleri Bilmesi.....	390

c. Râvilerin Hadis Sayısını Bilmesi.....	391
d. Tahammül ve Eda Şeklini Bilmesi.....	392
e. Hadisin En İyi Tarikini Bilmesi.....	392
f. Sabit Olmayan İsnadları Bilmesi.....	393
g. Temel Nüsha Bilgisi.....	393
3. Muhâlefet Tespiti.....	394
a. Sikaların Hadisine Muhalif Rivayet.....	395
b. Râvînin Kendi Hadisine Muhalif Rivayeti.....	400
c. Diğer Hadislere Muhalefet.....	401
d. Nesh Tespiti.....	402
4. Teferrüd Tespiti.....	402
a. Başka Tariki Bulunmayan Ferd Hadis.....	403
b. Belli Bir Hususta Rivayette Tek Kalınması.....	407
c. Bir Râvîden Sadece Bir Hadisin Bilinmesi.....	410
d. Bir Râvîden Bir Kişinin Rivayette Bulunması.....	411
e. Bir Râvînin, Bir Hocasından Sadece Bir Rivayet Nakletmesi ...	411
f. Belli Bölge Ahalisinin Rivayette Tek Kalması.....	412
g. Belli İsnadla Tek Hadisin Bilinmesi.....	412
h. Meşhur Bir İmamdan Nakilde Teferrüd.....	413
i. Bezzâr'ın Tek Bir Hocadan İşitmesi.....	415
5. İleti İfade Etmek İçin Kullandığı Lafızlar.....	415
SONUÇ	419
KAYNAKÇA	425

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.mlf.	: aynı müellif
b.	: ibn, bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
d.	: doğum tarihi
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Milâdî
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
s.a.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
ts.	: tarihsiz
thk.	: tahkik eden
v.dğr.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri

ÖN SÖZ

■

Hadis ilmine has ıstılahların oluşmaya başladığı rivayet asrı, hadislerin sened ve metinlerinde bulunan kusurları inceleyen bu yönüyle Hz. Peygamber'in hadislerinin doğru tespitine hizmet eden İlelü'l-hadis ilmi açısından büyük önem arz eder. İlelü'l-hadise dair kavramların bu dönemde kullanıma girdiği, ilgili eserlerin de bu dönemde yazılmaya başladığı bilinmektedir.

İlletin, rivayet asrında ne ifade ettiğini ve nasıl tespit edildiğini belirlemeyi hedefleyen bu çalışma, bir giriş ve üç bölümde planlanmıştır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi ele alınmış, konuyla ilgili literatür değerlendirilmiştir. İlk bölümde başta ilel kitapları olmak üzere rivayet asrında telif edilmiş eserlerde “illet” kelimesi ve bu kökten türeyen kelimelere yüklenen anlam çerçevesi belirlenmeye çalışılmış, illetli durumları ifade etmek için kullanılan diğer lafızlar incelenmiş; bu süreçte telif edilen ilel eserlerinin bir listesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm rivayet asrında illet tespitinin dayanaklarına ayrılmıştır. Rivayetlerdeki kusurların tespit ve analizi için ilel mütehasısında aranan yetkinlik, bilgi, araştırma ve değerlendirme kabiliyeti gibi temel özellikler, bu bölümde rivayet asrı ilel bilginlerinden hareketle ve örneklerle incelenmiştir. Bu çerçevede örnekler, ele alınan konuyu tam olarak yansıtacak rivayetlerden seçilmiş, her konuda birden fazla örnek sunmaya ve mümkün olduğunca farklı ilel bilginlerinden nakiller vermeye özen gösterilmiştir.

İllet tespitinin dayanaklarına dair ulaşılan sonucu, rivayet asrından somut bir örnekle test etmeyi amaçlayan son bölümde ise müsned türünde telif ettiği eseri, “el-müsnedü'l-kebirü'l-muallel” diye

nitelenen, bu alanın önemli âlimlerinden Ebû Bekir el-Bezzâr'ın (ö. 292/905) ta'lil metodu konu edilmiştir. Bunun için öncelikle tabakat kitapları ile şehir ve bölge tarihi olma özelliği taşıyan kaynaklarda tarama ve saptama yöntemleri yardımıyla tespit edilen biyografik ve tarihsel veriler ışığında Bezzâr'ın hayatı hakkında bilgi verilmiş, ardından onun hakkında yapılan değerlendirmeler ve eserinde takip ettiği yaklaşımdan hareketle ana hatlarıyla hadisçiliği ele alınmıştır. Son olarak, Bezzâr'ın rivayetleri değerlendirirken kullandığı ta'lil yöntemi, ikinci bölümde işlenen illet tespit dayanaklarına göre tasnif edilerek incelenmiştir.

Gerek konunun belirlenmesi gerekse yazılması aşamasında çalışmayı sahiplenerek titizlikle takip eden, vakit ayırma hususunda büyük fedakârlığını gördüğüm, kıymetli tenkit ve teklifleriyle desteğini hep yanımda hissettiğim muhterem hocam Prof. Dr. Abdullah Aydınli'ya içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum. Çalışmamın takibi sürecinde fikirlerinden istifade ettiğim saygıdeğer hocalarım Erdinç Ahatlı ve Ali Vasfi Kurt'a; fikir ve görüşleriyle çalışmamın gelişmesine katkıda bulunan değerli hocalarım Ahmet Yücel, Emin Aşıkkutlu ve Abdullah Karahan'a katkı ve emekleri için teşekkür ediyorum. Ayrıca görüş ve tecrübelerinden istifade ettiğim Habib Kartaloğlu'na, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hadis ana bilim dalının kıymetli mensuplarına ve doktora ders arkadaşlarıma destekleri için şükranlarımı arz ediyorum. Hayatım boyunca gösterdiğim azim ve çabanın oluşmasında büyük emeği bulunan muhterem pederim Ali Akpınar'a; çalışmamın son şeklini baştan sona okuma inceliğini gösterip dil ve üslup açısından büyük katkı sağlayan değerli ağabeyim Muhammed Raşide; maddî-manevî desteğini arkamda hissettiğim aileme ve bütün süreç boyunca benden bekledikleri ilgiye tam manasıyla cevap veremediğim güzel kızlarıma teşekkürü zevkle yerine getirilmesi gereken bir borç biliyorum. Akademik ve ilmî çalışmalara sağladığı katkılar ile ülkemizde ilmin gelişmesine hizmet eden Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK) Bilim İnsanı Destekleme Programları kapsamında verdikleri destekten ötürü şükranlarımı arz ederim. Son olarak çalışmanın kitap haline gelmesine vesile olan Türkiye Diyanet Vakfı'na ve yayın ekibine teşekkür ediyorum.

Ömer Faruk AKPINAR

Giriş

Hadislerin senedleriyle nakledilmesi faaliyetinin devam ettiği rivayet asrı, hadis tarihi açısından büyük önem taşır. Zira tarihî süreçte hadislerin kayıt altına alınması, tedvin ve tasnif edilmesi, sened ve metin açısından tenkide tâbi tutulması, hadis ilmine özgü istilâhların oluşmaya başlaması bu döneme rastlar. Ayrıca hadis ilimlerinin gelişmesi, hadis ricaline dair eserlerle ilk metodolojik eserlerin kaleme alınması yine bu döneme tekabül eder.

Hz. Peygamber'in hadislerinin doğru ve eksiksiz bir biçimde muhafaza edilmesi amacına matuf olarak ortaya çıkan ve gelişen ilelü'l-hadis ilmine dair ilk eserler de rivayet asrında telif edilmiştir. Bu eserler, hadis usulünde "sadece ehli tarafından bilinen ve rivayetin sıhhatini olumsuz yönde etkileyen gizli kusur" şeklinde tanımlanan illeti konu edindir. Bunun yanında daha genel anlamıyla hadisteki her türlü kusuru ifade eden illetin tespiti de bu eserlerde ele alınır. Bu yönüyle hadis tenkidinin bir parçası sayılabilecek olan ilelü'l-hadis, Hz. Peygamber'in hadislerinin doğru tespitine hizmet eden değerli bir ilimdir.

Hadis ilimlerinin en zoru ve en çetrefillisi olarak bilinen ilelü'l-hadis ilminin en temel eserleri, hadis tarihinin altın çağı kabul edilen III. (IX.) asrın ilk yarısında telif edilmiştir. Birlikte aynı ilim halkalarına katılan, müzakerelerde bulunan ve ilim yolculukları yapan Yahyâ b. Maîn, İbnü'l-Medîni ve Ahmed b. Hanbel, bu ilmin öncüleri sayılabilir. Onların talebeleri olan Dârimî, Buhârî, Zühli, Müslim, Ya'kûb b. Şeybe ile bunlardan sonra gelen Ebû Zür'a, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Tirmizî, Bezzâr ve Nesâî gibi muhaddisler de illel konusunda yetkinlikleri kanıtlanmış isimlerdir. Rivayet asrında illel konusuna odaklanmış en hacimli çalışmaların ise belirli bir konu sistematığı içinde hocalarının görüşlerini tasnif eden İbn Ebû Hâtim'e ve müsned tarzında sistematik bir eser kaleme alan Dârekutni'ye ait olduğu söylenebilir.